

Voor dat Mandela decennia later voorgoed de gevangenis verliet, had hij slechts zes maanden lang kunnen leven als een vrij man, zonder dat hij onderworpen was aan de regels van de apartheid en waarin hij kon reizen waar hij wilde. Dat was in 1962 toen hij zijn clandestiene rondreis maakte door Afrika en naar Londen ging. Op donderdag 11 januari 1962 verliet hij in het geheim met de auto Zuid-Afrika om een tour te maken langs Afrikaanse landen die kort daarvoor onafhankelijk waren geworden. Door de leiding van de organisatie waar hij al vanaf 1944 lid van was, het Afrikaans Nationaal Congres of ANC, was hem gevraagd een toespraak te houden tijdens een conferentie van Afrikaanse staten in Ethiopië en een reis te maken over het continent om fondsen en steun te werven voor de vrijheidsstrijd. In 1960, twee jaar eerder, was het ANC verboden verklaard en een jaar later had het aanvaard dat de gewapende strijd onvermijdelijk was om gelijke rechten en democratie in Zuid-Afrika af te dwingen. Midden 1961 was besloten een gewapende vleugel op te richten, *Umkhonto weSizwe* ('Speer van de Natie') of MK. De geboorte van MK werd aangekondigd met een reeks aanslagen op strategische doelen, waarbij werd getracht mensenlevens te sparen.

Als Mandela, toen al een bekende tegenstander van het apartheidregime, een paspoort zou hebben aangevraagd, dan was hem dat ongetwijfeld geweigerd. Bovendien werd hij door de politie gezocht voor zijn ondergrondse activiteiten voor het illegale ANC.

Hij reisde als David Motsamayi, een naam die hij had geleend van een cliënt van zijn advocatenkantoor, en gebruikte minstens één vals paspoort. Ethiopië had hem dat verstrekt en er wordt gezegd dat ook Senegal hem een paspoort heeft gegeven.

De reis voerde hem langs zestien onafhankelijke Afrikaanse landen. In twee daarvan, Marokko en Ethiopië, kreeg hij een militaire opleiding. In de tussentijd verbleef hij tien dagen in Londen waar hij oude vrienden en kameraden opzocht, onder wie Oliver Tambo en zijn vrouw, Adelaide. Tambo, die ANC-voorzitter *chief* (Zoeloeleider) Albert Luthuliⁱ na diens dood in 1967 zou opvolgen, had Mandela op een deel van zijn reis door Afrika vergezeld.

Op een zondagmiddag kwam op een landweg bij Howick, een plaatsje in het oosten van Zuid-Afrika, een einde aan Mandela's vrijheid. Het was

---

i Chief Albert Luthuli (1898-1967), voorzitter van het ANC, 1952-1967 – zie de namenlijst.

5 augustus 1962. Samen met zijn mede-antiapartheidsactivist, theaterdirecteur Cecil Williams, was hij in een auto op weg naar Johannesburg. Mandela was in de streek om chief Albert Luthuli en anderen verslag te doen van zijn reis. Een etentje met vrienden een dag eerder zou voor bijna drie decennia lang zijn laatste feestje zijn.

Een vermomming die Mandela vaak gebruikte, was die van chauffeur voor een blanke. Maar op die dag was het Williams zelf die achter het stuur zat van zijn Austin toen een Ford V8 hen plotseling passeerde en enkele mannen Williams dwongen te stoppen. Het was de politie. Mandela, gekleed in een jas en met een pet en zonnebril op, ontkende dat hij Nelson Mandela was en bleef erbij dat hij David Motsamayi heette, maar de agenten waren overtuigd van hun zaak. Even overwoog hij ervandoor te gaan, maar hij wist dat het spel, bij wijze van spreken dan, uit was. Dertig jaar later zei Mandela over zijn arrestatie: ‘Ik was heel fit in die tijd en ik kon zo goed als alles aan. En toen keek ik vanaf de achterbank in de achteruitkijkspiegel. Ik zag dat er twee auto’s achter ons zaten en toen dacht ik, nee, het zou belachelijk zijn om te proberen te ontsnappen, ze zouden me neerschieten. En we hielden halt.’¹⁸

De mannen werden direct gearresteerd en door de politie vijftien kilometer mee teruggedreden naar Pietermaritzburg, waar Mandela die nacht werd vastgehouden en de volgende ochtend werd voorgeleid aan een lokale rechter. Daarna werd hij naar Johannesburg gebracht en opgesloten in de Old Fort Prison, de gevangenis (nu museum) op het terrein van het Constitutional Court of South-Africa, de Hoge Raad van Zuid-Afrika. In de tien daaropvolgende dagen verscheen Mandela twee keer voor de rechtbank van Johannesburg, waarna zijn zaak werd doorverwezen naar een andere rechtbank, waarvoor hij op 15 oktober moest verschijnen. Op zaterdag 13 oktober kreeg hij te horen dat hij naar Pretoria zou worden gebracht waar hij op maandag 15 oktober berecht zou worden in de Old Synagogue, waar een tijdelijke ‘speciale regionale rechtbank’ zitting hield. Zijn verschijning verbijsterde de publieke tribune en alle andere aanwezigen. Om zijn brede schouders droeg hij een *kaross*, een deken van jakhals-huiden die op een groot stuk stof zijn vastgenaaid. Verder droeg hij een T-shirt, een kaki broek, sandalen en een ketting van gele en groene kralen. Hij wilde gezien worden als Afrikaan in een ongelijke samenleving.¹⁹

Advocaat Mandela, die in 1952 het verplichte toelatingsexamen voor advocaten had gehaald en jarenlang zijn eigen kantoor had geleid, verdedigde zichzelf en liet zich daarbij adviseren door advocaat Bob Hepple,ⁱ die ironisch genoeg een jaar later met hem en negen anderen terecht zou

i Bob Hepple (1934–2015), jurist, academicus en antiapartheidsactivist – zie de namenlijst.

staan voor sabotage. Mandela paste de tactiek toe om te spreken vanuit de beklagdenbank, waardoor hij niet aan een kruisverhoor kon worden onderworpen. Op 22 oktober 1962, in zijn eerste toespraak tot de rechtbank, wraakte hij de rechter, mr. W.A. van Helsdingen, met als argument dat hij als zwarte man geen eerlijk proces zou krijgen.²⁰ Nadat hij dit pleidooi had aangehoord, weigerde Van Helsdingen terug te treden.

Mandela vertelde later dat de aanklager, mr. D.J. Bosch, die hij kende uit zijn tijd als advocaat, op de laatste dag van het proces, 7 november 1962, naar hem toe kwam in het huis van bewaring en zich verontschuldigde voor het feit dat hij wel om een veroordeling moest vragen. ‘Daarop omhelsde hij me en kustte me op de wangen en zei: “Vandaag wilde ik helemaal niet naar de rechtszaal komen. Dat ik naar de rechtszaal moet komen en om een veroordeling van jou moet vragen, is iets wat me erg van streek maakt.” Toen bedankte ik hem daarvoor.’²¹

Terwijl zij elkaar even spraken, had Hepple met tegenzin de cel verlaten. Later schreef hij hierover: ‘Toen Bosch na ongeveer vijf minuten uit de cel kwam, zag ik de tranen over zijn gezicht stromen. Ik vroeg Mandela, “Wat is hier in godsnaam aan de hand?” Hij antwoordde: “Je zult het niet geloven, maar hij vroeg me hem te vergeven.” Ik riep uit: “Nel, ik hoop dat je hem hebt gezegd dat hij de pot op kan.” Tot mijn verrassing antwoordde Mandela: “Nee, dat heb ik niet gedaan. Ik heb hem gezegd dat ik wist dat hij alleen maar zijn werk deed en heb hem bedankt voor zijn beste wensen.”’²²

Rechter Van Helsdingen zei in zijn uitspraak dat hij bewezen achtte dat Mandela de ‘mastermind’ was geweest achter een staking in mei 1961, die gericht was tegen de plannen van de Zuid-Afrikaanse regering om het lidmaatschap van het Gemenebest op te zeggen en een republiek te worden.²³

Na zijn veroordeling hield Mandela opnieuw een lange toespraak vanuit de beklagdenbank, waarin hij zei: ‘Tot welke straf u mij ook zult veroordelen, u kunt ervan verzekerd zijn dat ik, wanneer ik die heb uitgezeten, nog steeds zal worden gedreven door mijn afschuw van rassendiscriminatie en opnieuw de strijd zal aangaan tegen dit onrecht, totdat het voor altijd zal zijn verdwenen.’²⁴

Van Helsdingen noemde de zaak ‘verontrustend en moeilijk’ en verklaarde dat Mandela’s handelen ‘met harde hand’ moest worden onderdrukt. Het was duidelijk, zo beweerde hij, dat wat Mandela in werkelijkheid probeerde te doen, was ‘de regering omverwerpen’.²⁵

Aan het einde van de korte rechtszaak, waarin Mandela geen andere verdediging had gevoerd dan de twee toespraken, werd hij veroordeeld tot drie jaar gevangenisstraf vanwege het oproepen tot een staking en een

bijkomende straf van twee jaar gevangenis voor het verlaten van Zuid-Afrika zonder geldig paspoort. Hij was vierenveertig jaar oud.

Direct na zijn veroordeling werd Mandela's status in dezelfde gevangenis veranderd van 'in hechtenis genomen in afwachting van zijn proces' tot veroordeelde. Hij zat daar met Robert Mangaliso Sobukwe, universitair medewerker en voormalig medelid van het ANC die in 1958 het Pan Africanist Congress (PAC) had opgericht,ⁱ en verscheidene andere leden van die organisatie. Sobukwe en zijn kameraden waren twee jaar eerder veroordeeld voor hun betrokkenheid bij een demonstratie op 21 maart 1960 tegen de pasjeswetten, waarbij negenenzestig ongewapende demonstranten door de politie waren doodgeschoten. Het drama zou bekend worden als het Bloedbad van Sharpeville.

De eerste brief van de verzameling in dit boek schreef Mandela de dag voor zijn veroordeling en opsluiting aan mr. Louis Blom-Cooper, een Britse advocaat die als waarnemer naar het proces was gestuurd door de organisatie die toen nog enkel 'Amnesty' heette. Tijdens de rechtszaak pleitte Mandela nogmaals voor wraking van de rechter nadat Blom-Cooper hem had laten weten dat hij Van Helsdingen van de rechtbank had zien weggrijden in gezelschap van de politieman die aan het hoofd stond van het onderzoek. Van Helsdingen verwierp het verzoek opnieuw met als enige excuus dat hij 'niet met de twee rechercheurs had gesproken'.²⁶

Na zijn vrijlating noemde Mandela Blom-Cooper 'geweldig' en zei hij over het incident: 'Hij gedroeg zich gewoon als een Engelsman, weet je, met hun verlangen alles aan de kaak te stellen wat in hun ogen verkeerd is. Terwijl ik een getuige van de staat aan een kruisverhoor onderwierp, zagen anderen dat de rechter de rechtbank verliet met de betrokken rechercheur en Blom-Cooper bereidde direct een beëdigde verklaring voor en ging ermee naar de griffier om de verklaring in te schrijven voor de griffier van de Hoge Raad. En hij kwam met die verklaring naar me toe en zei: "Hier is een beëdigde verklaring."'²⁷

---

i Voor het Pan Africanist Congress (PAC), zie de namenlijst.

Aan de secretaris, Amnesty

6/11/62

The Secretary
Amnesty
LONDON

Geachte heer,

Wij zijn uw organisatie zeer dankbaar voor het sturen van Mr. L Blom Cooper om aanwezig te zijn bij de rechtszaak.

Zijn aanwezigheid alleen al en de hulp die hij schonk, waren voor ons een bron van enorme inspiratie en bemoediging.

Het feit dat hij naast ons zat, verschafte ons opnieuw het bewijs dat eerlijke en rechtschapen mensen en democratische organisaties in de hele democratische wereld aan onze kant staan in de strijd voor een democratisch Zuid-Afrika.

Ten slotte moet ik u vragen dit briefje te beschouwen als een stevige, warme en hartelijke handdruk van mij.

Met de meeste hoogachting,
Nelson

6/11/62 FOR 19

Nelson Mandela
19476/62

The Secretary
Amnesty.
LONDON

Dear Sir,

We are most grateful to your
organisation for sending Mrs
L. Blom. Cooper to attend the
trial.

His mere presence, as well as
the assistance he gave, were
source of tremendous inspiration
and encouragement to us.

The fact that he sat next to
us furnished yet another proof

Brief aan de secretaris van Amnesty, geschreven op de dag voor zijn veroordeling en strafoplegging in november 1962; zie hiernaast.

The background of the page is a grayscale photograph. On the left side, there is a stone tower with a window. At the bottom, a barbed wire fence runs across the frame. The sky is a uniform light gray.

ROBBENEILAND MAXIMUM SECURITY PRISON

|||||||

mei 1963 – juni 1963

Eind mei 1963 werd Mandela onverwachts met drie gevangenen van het PAC overgebracht van Pretoria naar Robbeneiland.

In anderhalve dag werden ze gevierden, samengeperst achter in een politiebuisje, naar Kaapstad gereden, waar ze aan boord gingen van de veerboot. Ze kwamen op 27 mei 1963 op het beruchte eiland aan. Het was er naargeestig, guur en vreselijk koud.

De vier mannen werden een cel in gedirigeerd en moesten zich uitkleden. Ieder kledingstuk werd door de bewaarders doorzocht en daarna op de natte vloer gegooid. Mandela kreeg ruzie en een van de bewakers kwam dreigend op hem af. Het verhaal dat Mandela over het voorval vertelde, was kenmerkend voor het verloop van zijn relatie met het gevangenispersoneel in de daaropvolgende jaren. Hij liet zich niet bang maken. ‘Dus ik zeg: “Als jij mij durft aan te raken, zal ik je voor de hoogste rechtbank van dit land slepen en tegen de tijd dat ik met je klaar ben, ben je zo arm als een kerkrat.” En hij stopte. Ik was niet dapper, ik was bang; het was niet omdat ik zo onbevreesd was, maar iemand moest doen alsof hij erg moedig was en daarom stopte hij.’²⁸

Nog geen drie weken later kreeg Mandela te horen dat hij zijn spullen moest pakken en werd hij teruggebracht naar Pretoria. Een verklaring heeft hij nooit gekregen. Later verwierp hij het idee dat het te maken heeft gehad met het feit dat enkelen van zijn medestrijders waren gearresteerd – twee van hen werden op 24 juni 1963 opgepakt in Soweto, de rest op 11 juli 1963. Ze zouden samen terechtstaan in het Rivoniaproces.

TERUG NAAR PRETORIA

In juni 1963 was Mandela weer terug in de gevangenis van Pretoria, waar hij binnen een paar weken hoorde dat zijn medestrijders van MK, Andrew Mlangeni en Elias Motsoaledi, waren gearresteerd bij hun terugkeer uit China, waar ze een militaire training hadden gekregen. Op een ochtend rende Mandela de trap op voor zijn ontbijt (in Pretoria kreeg hij hetzelfde eten als blanke gevangenen en hij vertelde dat hij er trek in had) en zag een groep gevangenen, die hij herkende als enkelen van de arbeiders van de Liliesleaf Farm, de boerderij die hij en zijn kameraden als schuilplaats hadden gebruikt. ‘Dat verpestte mijn eetlust grondig,’ vertelde hij.²⁹

Hij beschreef zijn ontmoeting met Thomas Mashifane, die voorman was geweest op de Liliesleaf Farm, in *Long Walk to Freedom* als volgt: ‘Ik begroette hem hartelijk, al besepte ik dat de autoriteiten hem ongetwijfeld naar mijn gang hadden gestuurd om te zien of ik hem herkende of zou begroeten. Ik kon niet anders. Zijn aanwezigheid daar kon maar een ding betekenen: de autoriteiten hadden Rivonia ontdekt.’³⁰

Het zou nog erger worden. Nadat ze bijna drie maanden eenzame opsluiting achter de rug hadden, werd Mandela geconfronteerd met een groep goede kameraden. ‘Ik werd naar het kantoor van de gevangenis ontboden waar ik Walter [Sisulu], Govan Mbeki, Ahmed Kathrada, Andrew Mlangeni, Bob Hepple, Raymond Mhlaba, lid van het oppercommando van MK die zojuist was teruggekeerd van een training in China, Elias Motsoaledi, eveneens lid van MK, Denis Goldberg, ingenieur en lid van het Congress of Democrats (COD, een blanke, linkse, antiapartheidsorganisatie die nauw samenwerkte met het ANC), Rusty Bernstein, architect en eveneens lid van het COD, en Jimmy Kantor,ⁱ advocaat, aantrof ... We werden allemaal beschuldigd van sabotage en moesten de volgende dag voor de rechtbank verschijnen.’³¹

Gedurende deze nieuwe periode van wachten op een proces onderhield Mandela een voortdurende correspondentie met de gevangenisautoriteiten, een gewoonte die kenmerkend zou worden voor zijn hele gevangenschap.

Mandela en zijn tien bovengenoemde medestrijders verschenen op 9 oktober 1963 voor de rechtbank in het paleis van justitie in Pretoria. De zaak werd aangehouden tot 20 oktober. Op die dag verzocht de verdedi-

i Voor nadere gegevens over al deze mensen, zie de namenlijst.

ging om vernietiging van de tenlastelegging van meer dan 235 sabotage-daden, die zogenaamd deel uit zouden maken van een alomvattend complot voor een 'gewelddadige revolutie'.³² De verdediging had besloten de tenlastelegging aan te vechten omdat ze het 'een minderwaardig en onzorgvuldig document' vond dat het 'onmogelijk maakte te onderscheiden' wat de beschuldigingen nu precies inhielden en wie de daden zou hebben gepleegd.³³ Advocaat Joel Joffe schreef dat het verdedigingsteam besloten had 'vanaf het allereerste begin de rechtbank en de aanklager duidelijk te maken dat we niet zouden buigen voor de hysterie in het land' en 'we van geen van de gebruikelijke wettelijke rechten zouden afstappen'.³⁴

Op 30 oktober werd het verzoek ingewilligd, maar werden alle verdachten ter plaatse opnieuw gearresteerd op beschuldiging van sabotage. Alleen Bob Hepple ontsprong de dans; de aanklacht tegen hem werd vernietigd en hij kon gaan. Hepple had de aanklager ervan overtuigd dat hij zou optreden als getuige à charge, maar direct na zijn vrijlating ontvluchtten hij en zijn vrouw Shirley het land omdat hij niet wilde getuigen tegen mensen die hij 'bewonderde en respecteerde'.³⁵

Op 12 november werd bij de rechtbank een nieuwe aanklacht ingediend. Op 25 november werd het aantal sabotagedaden teruggebracht van 199 naar 193 en weer verzocht de verdediging om vernietiging van de aanklacht. Op 26 november werd het verzoek afgewezen. Op 3 december verschenen de verdachten opnieuw voor de rechtbank. Allen ontkenden schuld.

Op 11 juni 1964 werden Mandela en zeven anderen veroordeeld. Kantor was al op 4 maart vrijgesproken en Bernstein kreeg nu vrijpraak.ⁱ

---

i James Kantors advocaat, John Croaker, vroeg om ontslag van rechtsvervolging 'op grond van het feit dat er geen zaak tegen hem was' (Joel Joffe, *The State vs. Nelson Mandela: The Trial that Changed South Africa*, blz. 144). Rechter De Wet zei dat hij niet van zins was zijn redenen voor het ontslag van rechtsvervolging openbaar te maken. Op de dag van de uitspraak, toen Bernstein werd vrijgesproken en Mandela en zeven anderen werden veroordeeld, zei rechter De Wet: 'Ik heb heel goede redenen voor de conclusie waartoe ik ben gekomen. Ik ben niet van plan deze redenen voor te lezen.' (Ibid., blz. 244.)